

XÃ HỘI HỌC VÀ SÂN KHẤU

NGUYỄN HOÀNG MAI

Sân khấu là bộ mặt văn hóa của một nước. Vào nhà hát, xem vở diễn, nhìn khán giả người ta có thể thấy được trình độ văn hóa và trình độ văn minh của một xã hội.

Được sự quan tâm lãnh đạo của Đảng và Nhà nước ta, các hoạt động nghệ thuật sân khấu ở nước ta đã phát triển mạnh mẽ và có nhiều đóng góp quan trọng vào sự nghiệp cách mạng. Đồng thời, cùng góp phần làm ve vang cho đất nước trong khi đi biểu diễn ở nước ngoài.

Cho đến nay cả nước ta đã có 179 đơn vị nghệ thuật sân khấu. Con số này so với một nước anh em không phải là ít. Trong việc chăm lo bồi dưỡng xây dựng các đoàn nghệ thuật sân khấu và các hoạt động sân khấu chúng ta cũng có nhiều cố gắng tốt. Tuy nhiên, hoạt động nghiên cứu xã hội học về sân khấu chưa được quan tâm đúng mức.

Như chúng ta đã biết, ngay từ đầu thế kỷ XX, khi môn xã hội học được chuyên môn hóa đến mức cao và trong đó được tách ra môn xã hội học nghệ thuật, người ta khẳng định mối quan hệ giữa sân khấu và đời sống xã hội chặt chẽ hơn so với điều người ta nhận xét thấy đối với các bộ môn nghệ thuật khác.

Đặc biệt trong vòng hai thập kỷ 60 và 70 người ta càng thấy rõ số lượng công trình nghiên cứu, khảo sát về xã hội học sân khấu xuất hiện nhiều hơn hẳn so với những công trình xã hội học của các loại hình nghệ thuật khác. Điều này càng làm rõ tính chất đặc biệt của nghệ thuật sân khấu: một nghệ thuật mang *tính tổng*

hợp của nhiều bộ môn nghệ thuật khác nhau, đồng thời sự tác động của nó mang *tính trực tiếp* tới người thưởng thức nhiều hơn so với bất cứ bộ môn nghệ thuật nào khác. Bao nhiêu vấn đề xã hội đã được đặt ra trong một cuộc đối thoại trực tiếp và liên tục giữa tác giả, diễn viên và công chúng trong suốt thời gian biểu diễn. Đó là đối tượng cực kỳ phong phú cho xã hội sân khấu.

Mặc dù đã có một truyền thống nghiên cứu lâu dài và đã xuất hiện bao nhiêu công trình lý luận và khảo sát, cho đến nay xã hội học sân khấu nói riêng vẫn là môn khoa học chưa được ổn định và hoàn chỉnh cả về mặt lý luận và phương pháp.

Trước hết cần quan niệm về chức năng và chủ yếu của xã hội học sân khấu là gì?

Vấn đề này có hai cách tiếp cận: hoặc là từ xã hội học sân khấu hoặc từ *sân khấu học*. Cách thứ nhất: nhằm nghiên cứu và phân tích mối quan hệ trong xã hội trong quá trình hoạt động của nghệ thuật sân khấu. Cách thứ hai: nhằm khám phá các quy luật vận động của bản thân nghệ thuật sân khấu.

Những công trình khoa học gần đây đã dần dần khẳng định xã hội học sân khấu có nhiệm vụ khá riêng biệt và xứng đáng được coi như một môn khoa học độc lập. Nó có nhiệm vụ *nghiên cứu mối quan hệ qua lại giữa các bộ phận cấu thành của quá trình sân khấu với điều kiện xã hội, lịch sử phát triển của những mối quan hệ ấy*.

Theo các nhà nghiên cứu chuyên sâu thì trong xã hội học sân khấu có ba phân:

1. *Xã hội học biên kịch*: nghiên cứu mối liên hệ với chất liệu biên kịch với điều kiện xã hội, nêu lên giá trị hiện thực và giá trị thẩm mỹ của kịch bản.

2. *Xã hội học diễn viên*: nghiên cứu người diễn viên về mọi mặt tư tưởng, nghệ thuật phẩm chất, tài năng, phong cách... phân tích quá trình đào tạo và trưởng thành của diễn viên cùng những nhân tố thành công của nó.

3. *Xã hội học khán giả*: nhằm khám phá một cách tuần tự bản chất và những quy luật của sự tiêu thụ nghệ thuật, những đặc điểm

xã hội tâm lý học, trình độ thị hiếu và tác động của công chúng vào quá trình sân khấu v.v...

Trong ba phần việc này của xã hội học sân khấu thì xã hội học khán giả chiếm vị trí quan trọng nhất. Vì khán giả là vấn đề sống còn của sân khấu. không có khán giả thì sân khấu không còn lý do tồn tại.

Muốn đi vào xã hội học khán giả (sân khấu) cần xây dựng lý thuyết về khán giả và lịch sử khán giả.

Khoa học tâm lý đã từng nghiên cứu nhiều về nhu cầu hoạt động nghệ thuật và nhu cầu thưởng thức nghệ thuật trên cơ sở phân tích tâm lý của cả nghệ sĩ và công chúng. Công chúng là mục tiêu phục vụ của nghệ sĩ và nhu cầu thưởng thức nghệ thuật quyết định phương hướng nội dung và phương tiện hoạt động nghệ thuật.

Quan hệ giữa công chúng và nghệ thuật là vấn đề vô cùng phức tạp mà chúng ta chỉ có thể phân tích thỏa đáng trên cơ sở xã hội học.

Chúng tôi đều biết, hiện tượng sân khấu chỉ xuất hiện khi có cả ba yếu tố cơ bản: người diễn, người xem và kịch bản Stanilavski coi khán giả là “người sáng tạo thứ ba” trong sân khấu. Ưu thế và sức mạnh của sân khấu so với các loại hình nghệ thuật khác chính là ở chỗ này. Stanilavski còn nói: “Hai luồng điện đối lập từ sân khấu xuống và từ những hàng ghế khán giả lên chập vào nhau tạo thành một tia lửa của sự tiếp xúc sinh động, làm bốc cháy hàng ngàn trái tim cùng một lúc”.

Người khán giả đến xem biểu diễn không phải chỉ thuần túy về nhu cầu nhận thức, mà còn vì nhu cầu thẩm mỹ và nhu cầu giải trí. Cho nên khi nghiên cứu tại sao người ta xem sân khấu ngay cả khi có thể chọn một hình thức giải trí khác dễ dàng, thuận tiện hơn. Stanilavski đã có một nhận xét khá thú vị: ở một nhà máy kia được bố trí một phòng giải khát đẹp đẽ dành cho công nhân lành nghề với đầy đủ tiện nghi mát hát, báo chí, các trò chơi, nhưng phòng giải khát này đã đạt kết quả mong muốn. Trong khi đó, cách nhà máy một quãng, ở thành phố bên cạnh có một phòng giải

Khát của câu lạc bộ những người không uống rượu. Mặc dù phòng giải khát này ít tiện nghi hơn, nhưng lại thu hút được tất cả công nhân lành nghề của nhà máy. Cuối cùng, phòng giải khát của nhà máy phải đóng cửa. Vấn đề thật đơn giản, Stanilavski kết luận : “mọi người thấy có nhu cầu phải mặc áo Pantô vào và đi đến một nơi nào khác bên ngoài nhà máy”⁽¹⁾. Quan nhận xét này chúng ta còn thấy thêm rằng nhu cầu thưởng thức nghệ thuật còn gắn liền với nhu cầu tiêu thụ thời giờ rỗi rãi. Và hiện nay xuất hiện môn khoa học về hiện tượng này: xã hội học về sự rỗi rãi (loisir) và lịch sử của nó. Đây cũng là vấn đề rất lớn gắn liền với vấn đề nghiên cứu về công chúng nghệ thuật. Nắm được chính xác và phân tích đúng đắn về cách sử dụng thời gian rỗi ở một nơi con người, một tầng lớp se cho phép chúng ta hiểu được mức độ yêu cầu và ham thích của người ấy, tầng lớp ấy đối với nghệ thuật sân khấu, yêu cầu của họ và cách đánh giá của họ đối với tác giả và diễn viên.

Cùng với việc tổ chức và triển khai nghiên cứu nghiêm túc mấy vấn đề trọng yếu nói trên, chúng ta cần đặc biệt quan tâm một tình hình thực tiễn của sân khấu nước ta là trong vài ba năm nay ở một số địa phương, một số đoàn nghệ thuật đã và đang xuất hiện một số khuynh hướng sai lầm, lệch lạc như đồng chí Trần Văn Phác đã nêu lên trong bài phát biểu của mình⁽²⁾. Đó là *Khuynh hướng thương mại hoạt động nghệ thuật sân khấu* (chủ yếu là câu khách kiếm tiền, chạy theo một số thị hiếu thấp kém, hạ thấp chức năng giáo dục). *Khuynh hướng “đổi mới” trong sáng tạo*, số ít anh chị em này cho rằng bây giờ phải viết nhiều về mát mát, hy sinh những mặt tiêu cực trong xã hội thì mới thật, mới hay, thậm chí có người lấy xưa để chê nay hoặc để phủ định nay!

Ngoài ra, hiện nay còn có tình hình là: *một bộ phận khán giả* do thiếu văn hóa và thấp kém về cảm thụ nghệ thuật đã có những thái độ, cử chỉ cần được uốn nắn. Đó là một số người vào nhà hát thì nói năng thô lỗ, nhiều lúc có những lời lẽ và cử chỉ rất khiếm nhã xúc phạm đến nghệ sĩ và diễn viên mà không bị lên án

1. Sân khấu và người xem Hội nghệ sĩ sân khấu Việt Nam xuất bản năm 1974, tr 9.

2. Xem: Nâng cao hiệu quả. Tạp chí Xã hội học số này, tr 31, 32, 33, 34.

Là vũ khí sắc bén trên trận địa tư tưởng, xã hội học sân khấu sẽ góp phần tích tích bằng những luận cứ khoa học của mình để khắc phục sai lầm lệch lạc nói trên.

Từ sự phân tích sâu sắc về khán giả và một số mặt liên quan, xã hội học sân khấu giúp ích rất nhiều trong việc xây dựng chương trình kịch mục cho các nhà hát, trong việc cải tạo chế độ đào tạo cán bộ và diễn viên, trong việc nâng cao một cách chủ động và có hệ thống thưởng thức nghệ thuật của công chúng, trong việc vạch ra qui hoạch phát triển và tìm phương hướng đúng cho từng thể loại của bộ môn sân khấu. Xã hội học sân khấu chắc chắn góp phần nâng cao tác dụng của nghệ thuật sân khấu nhằm đáp ứng tốt hơn nhu cầu bức thiết của xã hội học và đặc biệt vào sự nghiệp đấu tranh cách mạng, xây dựng nền văn hóa mới và con người mới. Rất tiếc là công việc nghiên cứu xã hội học về sân khấu ở nước ra cho đến nay chưa được chú trọng. Mong rằng những vấn đề trên sẽ được lưu ý thích đáng trong đại hội sân khấu toàn quốc lần thứ hai.